

László Attila

AZ ERDÉLYI MAGYAR RÉGÉSZET/RÉGÉSZEK REPREZENTÁCIÓJA A ROMÁN(IAI) TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ENCIKLOPÉDIÁJÁBAN¹

A különböző (általános, tematikus vagy regionális) lexikonok, enciklopédiák sorában külön hely illeti meg azokat a műveket, amelyek számba veszik egy-egy ország vagy nemzet történetíróit, történetírását. Romániai vonatkozásban a rendszerváltás előtti időszak jelentős tudományos eseménye volt a Ștefan Ștefănescu akadémikus gondozásában a bukaresti Tudományos és Enciklopédiai Kiadónál 1978-ban megjelent ilyen jellegű munka, ami magán viselte ugyan a kor bélyegét, ám tárgyilagosságra törekvésével, mértéktartásával mégis sikert aratott mind az értelmiség körében, mind a szélesebb olvasóközönség soraiban.²

- 1 A cikk az *Archaeologia Transylvanica* 2. Konferencia (Marosvásárhely, 2022. május 20–22.) megnyitó ülésén elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.
- 2 *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coordonator științific Ștefan Ștefănescu. București, 1978, Editura Științifică și Enciclopedică. (A következőkben: *Enciclopedia* 1978). A könyv egy szűk, 17 bukaresti és kolozsvári szakemberből álló szerzői közösség munkájának eredménye, köztük Adolf Armbruster német és Demény Lajos magyar nemzetiségű történésszel. Az enciklopédiát, amelyben helyet kaptak nemcsak a személyiségek, hanem az intézmények, szak- és forráskiadványok is, a pontosságra és kiegyensúlyozottságra törekvés jellemezte. Magától értetődően szerepeltek benne nemcsak a szűkebb értelemben vett román(iai) történészek, hanem azok az erdélyi (partiumi, bánági) német és magyar tudósok is, akik 1918 előtt éltek és tevékenykedtek. Ideológiai-politikai megfontolásból nem kerül(het)tek be viszont az enciklopédiába sem a besszarábiai (a Moldvai Szocialista Szovjet Köztársaságban élő) történészek, sem a nyugatra szakadt, a kommunista rendszert bíráló román értelmiségiek. Jellemző az is, hogy nem maradhatott ki a kötetből Nicolae Ceaușescu neve, s hogy az ő „történelmi” tevékenységét bemutató szócikk kétszer akkora, mint Nicolae Iorga munkásságának a méltatása. A kötet gerincét alkotó, a személyiségeket bemutató részben (*Personalități*, 27–354. p.) a tömör szócikkeket négy részre osztották: I. Eletrajzi adatok, II. Rövid jellemzés, III. Szelektív bibliográfia, IV. Az illőre vonatkozó irodalom. Az élő személyekre vonatkozó adatokat kérdőív segítségével gyűjtötték össze, s egy jegyzetben (lásd 21. p.) külön is elnézést kértek az esetleges mulasztásokért, s egyben felszólították az olvasókat, hogy jelezzék, ha valakivel kapcsolatban véleményük szerint téves adatokat vagy helytelen megítélést tapasztalnak. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznának, megemlítjük, hogy az adatgyűjtést 1976 elején záró kötetben 74 magyar tudós, történész (köztük 11 régész) nevét sikerült összeszámolni, a XV. és XVI. században tevékenykedőktől (pl. Oláh Miklós, Heltai Gáspár, Szamosközi István) az 1940-es években született (akkori) fiatalokig.

Három évtized múltán, az időközben önállósult bukaresti Enciklopédiai Kiadó felhívással fordult a Román Akadémia történeti és régészeti intézeteihez, közreműködésüket kérve az említett, Ștefănescu professzor által szerkesztett, a kommunista rendszer művelődési politikájának jegyeit is magán viselő, de ettől eltekintve modellnek tekinthető Historiográfiai Enciklopédia javított és bővített kiadásának megvalósításához. A kolozsvári és iași-i intézetek munkatársai, valamint kisinyovi kollégáik felkarolták a tervet, ám a bukaresti szakemberek nem tanúsítottak különösebb érdeklődést a kezdeményezés iránt. Anyagilag sem az Akadémia, sem a kormány nem támogatta a vállalkozást, ezért az a 2008–2009. évi pénzügyi válság miatt szigorú költségvetési megszorításokra kényszerült, a kiadó pedig *sine die* elhalasztotta a könyv megjelenítését.

A iași-i munkacsoport – mentendő az addig befektetett munkát – 2013–2014-ben megpróbálta feléleszteni a tervet, de ez a kezdeményezés sem járt sikerrel. Végül az Akadémia Történelem- és Régészettudományi Osztálya, illetve személy szerint Victor Spinei akadémikus vette kézbe az ügyet, és az alárendelt intézetek elsőbbségi kutatási tervébe iktatta az enciklopédia megvalósítását. Az előkészítő munkálatokra 2019 végén került sor, a tulajdonképpeni munka a következő év elején kezdődött, és 2021 végére már meg is jelent a méreteiben is monumentális, öt kötetes, A4-es formátumú, összesen 2714 oldalt számláló munka.³

A meglepően rövid idő alatt tető alá hozott mű kivitelezésével kapcsolatban a könyv főszerkesztőitől megtudjuk (I. köt. X. o.), hogy első lépésként az Akadémia vezetősége felkérte az ország fontosabb történelmi profilú kutatóintézeteinek (a bukaresti, kolozsvári és iași-i történeti intézetek, a Nemzeti Totalitarizmuskutató Intézet, a bukaresti Régészeti Intézet és Délkelet-Európai Tanulmányok Intézete, a nagy-szebeni Társadalomtudományi Intézet) igazgatóit, hogy járuljanak hozzá a projekt megvalósításához: terjesszék elő az enciklopédiába beveendő reprezentatív szakemberekre vonatkozó javaslataikat, és gondoskodjanak a vonatkozó szócikkek kidolgozásáról. Ezt követően az igazgatók segítségével széles látókörű, tapasztalt kutatók és egyete-

3 Academia Română. Secția de Științe Istorice și Arheologie. *Enciclopedia reprezentanților scrișului istoric românesc*. Coordonatori: Victor Spinei, Dorina N. Rusu. Suceava, 2021, Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei. (A következőkben: *Enciclopedia* 2021). I. (A–C), 699. p.; II. (D–K), 588. p.; III. (L–N), 443. p.; IV. (O–R), 431. p.; V. (S–Z), 553. p.

mi oktatók részvételével megalakították a jól meghatározott feladatkörrel felruházott regionális koordinátorok csapatát. A területi koordinátorok a fentebb már említett intézetek, valamint a bukaresti Művészettörténeti Intézet és a Iași-i Al. I. Cuza Tudományegyetem munkatársai közül kerültek ki. A 16 nevesített személy között a fővárosi és iași-i szakembereken kívül öt erdélyi történészt találunk, közülük hárman (Ioan Bolovan, Mircea-Gheorghe Abrudan, Remus-Mircea Birt) a kolozsvári „George Barițiu” Történeti Intézet, ketten (Rudolf Gräf, Vasile Ciobanu) a szebeni Társadalomtudományi Kutatóintézet (Institutul de Cercetări Socio-Umane) munkatársai. Értelemszerűen az ő feladatuk lehetett, hogy gondoskodjanak az erdélyi tudósok, szakemberek jelöléséről, életük, munkásságuk méltó bemutatásának biztosításáról. Mint látható, hazai magyar intézményt (amilyen az Erdélyi Múzeum-Egyesület vagy a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézete lehetett volna) nem kértek fel a közreműködésre, és a területi koordinátorok között sem találunk magyar nemzetiségű, az erdélyi művelődéstörténetben jártas és a jelen állapotokat illetően is tájékozott szakembert, aki segíthetett volna az enciklopédiában méltatandó tudósok névsorának összeállításában és a szócikkek szerkesztésében.⁴

A könyv szerkesztői alapvető feladatuknak tekintették, hogy az enciklopédiában szerepeljen a román(iai) történettudomány minden reprezentatív képviselője.⁵ Akárcsak az 1978-as enciklopédiában, természetesen itt is helyet kaptak az erdélyi, Románia mai területén élt

4 A szerkesztők megjegyzik, hogy a történelem rokon és társtudományainak az enciklopédiába bekerülő képviselőit illetően több ismert, a művelődés- és művészettörténetben, néprajzban, hadtörténetben, biológiában, földtudományokban jártas szakember segítségét is igénybe vették. Ezek között egyetlen magyar nemzetiségűként megemlítik Simon Zsoltnak, a marosvásárhelyi Társadalomtudományi Kutatóintézet (Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”) munkatársának a nevét is (amit azonban hibásan Zsoltnak írtak, s ami a szerzők jegyzékében, hol mint Simon ZSOLT, hol mint SIMON Zsolt szerepel, lásd I. köt. X., XXII. p.; V. köt. 548. p.).

5 „Conștiența de îndatorirea imprescriptibilă de a include în perimetrul enciclopediei pe toți exponenții reprezentativi ai științei istorice românești...”, lásd X–XI. p. Arra vonatkozóan, hogy ki és milyen kritériumok szerint számít „reprezentatív” szakembernek, nem történik közelebbi utalás. Ezzel kapcsolatban a modellként szolgáló 1978-as enciklopédiára hivatkozva, annak pontossága és kiegyensúlyozottsága mellett a szerkesztők kiemelik, hogy benne a történetírás azon képviselőinek fontosabb adatai kaptak helyet, akik *egy bizonyos színvonalat megütő* tudományos munkássággal rendelkeznek („Enciclopedia din 1978 a fost întocmită cu rigoare și echilibru, cu indicarea lapidară a datelor esențiale despre reprezentanții scrisului istoric cu realizări de un anumit nivel”, lásd IX. p.)

és élő német és magyar nemzetiségű/anyanyelvű tudósok, szakemberek is. Ezen túlmenően – a fentebb említett, a kommunista rendszer idején megjelent kiadvánnyal ellentétben – a szerkesztők elvülhetetlen kötelességüknek tekintették azt is, hogy az enciklopédia magába foglalja az ország mai határain kívül, a környező országokban vagy a világ más tájain élő szakembereket is, különös tekintettel a besszarábiai (az egykori Moldvai Szocialista Szovjet Köztársaságban, illetve az 1991 után létrejött Moldovai Köztársaságban tevékenykedő) történészekre és régészekre.⁶ Az enciklopédiában bemutatott személyeket illetően a tágabb értelemben vett (a régészetet, éremtant, felirattant, oklevéltant, pecsétant, címertant stb. is magába foglaló) történetírás képviselőire összpontosítottak, de nem feledkeztek meg az egykori vagy jelen társadalmak életének rekonstruálásához hozzájáruló tudományterületek (földrajz, geológia, antropológia, demográfia, szociológia, jog-, vallás- és művelődéstörténet, néprajz és folklórisztika stb.) művelőiről sem. Az 1978-as enciklopédia szerkesztési elveit követve a szócikkekét négy részre (I–IV) osztották: életrajzi adatok, rövid jellemzés, bibliográfia, az illetőre vonatkozó irodalom. A bibliográfiai részben külön csoportosították az önálló köteteket (a), a társszerzőként jegyzett könyveket (b), a kötetgondozásokat, fordításokat (c) és a tanulmányokat, cikkeket, közleményeket (d).

A tervezett nagyszámú szócikk megírása nem kevés gondot okozott, s csak külső közreműködők bevonásával lehetett megvalósítani, akiket az egyetemek, múzeumok, levéltárak munkatársai közül toboroztak. A szócikkek megírásában végül is nem kevesebb mint 358 szerző vett részt!⁷ Sajnos, nevük mellett nem tüntették fel munkahelyüket, beosztásukat vagy illetőségüket, így (különösen a kevésbé ismert közremű-

6 Megjegyzendő, hogy a besszarábiai román történészek és régészek mellett bevették az enciklopédiába az orosz és ukrán származású szakembereket is, a bukovinaiak között pedig megtaláljuk a német/osztrák nemzetiségűeket is (lásd pl. Raimund F. Kaindl, 1866–1930, II. kötet, 552–553. p.) és részletes méltatással szerepel a könyvben Berényi Mária (szül. 1959) Magyarországon élő román nemzetiségű történész, nyelvész és író is (lásd I. kötet, 223–224. p.).

7 Névsorukat és az általuk írt szócikkek (életrajzok) jegyzékét megtaláljuk az I. kötet XIX–XXII. és az V. kötet 527–553. oldalain. A szerzők hozzájárulása nemcsak minőségi tekintetben, hanem mennyiségi szempontból is meglehetősen eltérő: ha jól számoltam, Mircea-Gheorghe Abrudan 254, Raluca Tomi 190, Claudiu Petru Porumbăcean és Remus Mircea Birtz 160-160 körüli, Vasile Ciobanu és Nicolae Ursulescu 100-100 fölötti szócikket írt, a többiek nagyrészt 20-nál kevesebbet, de van olyan szerző is, aki csupán 1-2 szócikkal szerepel.

ködök esetében) csak találgathatjuk, hogy milyen alapon bízták rájuk, illetve vállalták a szócikkek megírását.

A 358 szerző között 13 magyar – vagy neve után annak vélhető – munkatársat találunk, akik összesen 205 szócikkkel szerepelnek; közülük tízen írtak magyar nemzetiségű erdélyi történészekről, régészekről is, összesen 107 szócikket.⁸ Az említett 107 szócikken kívül magyar történészekről és régészekről további 171 méltatást találunk, ebből 113 hat történész munkája, a többi 58 szócikk szerzőségén nem kevesebb mint 39 szakember osztozik (1-2, néhány esetben 3 méltatással). Mindent összevetve, az enciklopédiában szereplő 278 erdélyi magyar történész és régész munkásságának méltatását – úgy tűnik, hogy bizonyos területi leosztáson túl, sokszor esetlegesen és előzetes egyeztetés nélkül – 65 különböző képzettségű és felkészültségű szerzőre bízták, akik közül nem mindenkinek sikerült kielégítően megbirkóznia a megítéző feladattal. Bizonyára az előzetes tervezés, egyeztetés hiányának és nem valami prekoncepciónak tulajdonítható az is, hogy – mint látni fogjuk – az eredeti szándéktól eltérően számos, különösen a mai közép- és fiatalabb nemzedékhez tartozó magyar nemzetiségű történész és régész neve kimaradt az enciklopédiából.⁹

Az enciklopédia alapvető vonásainak rövid bemutatása után az alábbiakban írásom címének megfelelően arra szeretnék kitérni, hogy a román(iai), tágabban értelmezett történetírás, történelemkutatás művelőinek szentelt öt vaskos kötetben hogyan tükröződik az erdélyi magyar régiségtudomány múltja és jelene, az itt élt és élő, tevékenykedő magyar régészek, óorkutatók munkássága. Teszem azt annak reményében, hogy akad majd hozzáértő történész kolléga, aki számba veszi a „tulajdonképpen” erdélyi magyar történészek és történetírás reprezentálását is.

A kérdést két szálon – úgy is mondhatnám, mennyiségi és minőségi szempontok szerint – igyekszem nyomon követni: egyrészt azt vizsgál-

8 Névsorukat és számszerű hozzájárulásukat a következőképpen foglalhatjuk össze: Derzsi Julia 18/6, Fürtös Róbert 1/0, Gáll Erwin 3/0, Gidó Attila 4/3, Hegedüs (Hegedüs) Nicoleta 33/27, Kósa Alexandru (Sándor) 50/7, Körtesi Zsuzsa 2/2, Mitu Melinda Ildikó 7/1, Pákucs Maria 21/20, Simon Zsolt 29/29, Tatay Anca Elisabeta 1/0, Truță József Ferenc 7/7, Varga Attila 29/5 (a név utáni első számjegy az egyes szerzők által írt összes szócikket jelzi, a második pedig azokat, amelyek magyar nemzetiségű vagy magyarul is író szakemberekre vonatkoznak).

9 Az eredeti szándék ti. az volt, hogy számba vegyenek minden arra érdemes szakembert.

lom, hogy kik szerepelnek az enciklopédiában, s kik azok, akik valamilyen okból méltánytalanul kimaradtak, másrészt az érdekel, hogy a szócikkek szerzőinek hogyan sikerült bemutatniuk egy-egy régész, régiségkutató életpályáját, munkásságát, a kortársak és az utókor általi fogadtatását. Észrevételeimmel nem az enciklopédiában szereplők ábécésorrendjét követem, hanem időrendben, kisebb-nagyobb korszakok reprezentációját igyekszem áttekinteni.

A modern értelemben vett archeológia a korabeli Magyarországon – így Erdélyben is – a XIX. században, különösen a század második felében bontakozik ki, egyéni és intézményes kezdeményezések nyomán, magán- és közgyűjtemények létrejöttének körülményei között.¹⁰ Ami a korszakolást illeti, esetünkben méltán élhetünk a „hosszú XIX. század” fogalmával, hiszen itt nem a naptári értelemben vett századforduló, hanem az első világháború és az azt követő, az erdélyi tudományos és művelődési életet is alapvetően meghatározó, mélyreható közjogi és intézményi változások jelzik a korszakváltást.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követő időszakban fellépő nemzedék képviselői közül *Orbán Balázs* (1829–1890)¹¹ és *Torma Károly* (1829–1897)¹² szerepel az enciklopédiában. *Orbán* nem volt ugyan régész, de nagyszabású, mindmáig hasznos és népszerű munkájában nemcsak az irodalmi meglevéltári adatokra, szóhagyományra támaszkodott, hanem figyelembe vette a régészeti emlékeket,

10 A magyar régészet történetéről még nem rendelkezünk alapos, összefoglaló munkával; a kérdésről röviden, lásd Vékony Gábor, Gaál Attila, Visy Zsolt, Zsidi Paula, Nagy Mihály: Régészeti kutatások Magyarországon. In Visy Zsolt (főszerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 2003, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Teleki László Alapítvány, 13–33. p. Az erdélyi, kolozsvári régészeti iskola történetéről, utalásokkal az előzményekre is, lásd Vincze Zoltán: *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla korszakban (1899–1919)*. Kolozsvár, 2014, Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 812 p. Lásd még László Attila: Száz év után. Gondolatok Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájáról (1899–1919). *Szekelyföld*, 2019. 7. sz. 89–122. p.

11 Enciclopedia 2021, IV. kötet, 41–42. p. (Simon Zsolt). A rövid életrajzi összefoglaló után a szócikk szerzője részletesebben ismerteti Orbán Balázs munkáit, munkásságának visszhangját, a rá vonatkozó irodalmat. Ehhez még hozzáfűznénk Beke György alaposan dokumentált írását: Orbán Balázs emlékezete. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (a továbbiakban: RML), IV. kötet (főszerk. Dávid Gyula), Bukarest–Kolozsvár, 2002, 269–274. p.

12 Enciclopedia 2021, V. kötet, 311. p. (Ádrian Onofreiu).

saját terepkutatásainak eredményeit is.¹³ Torma Károly, az egyik első képzett magyar régész, igen fiatalon, Bem mellett, honvédként a szabadságharcban is részt vett. Hosszas bujkálás után 1853-tól vesz részt a közéletben; politikai szerepvállalásai és egyetemi tanársága mellett a római provinciális régészet és limes-kutatás egyik hazai úttörője lett. Dacia tartomány történetének, feliratos emlékeinek jeles kutatója, Theodor Mommsen erdélyi munkatársa volt, de nevéhez fűződik Aquincum romjainak feltárása és az Aquincum-Múzeum megalapítása is. Munkásságának elismeréséül tagja lett az MTA-nak és 1882-ben a Román Akadémia is tiszteletbeli tagjává választotta. Bemutatása azért is említésre méltó, mert Torma Károly neve kimaradt az 1978-ban megjelent enciklopédiából. Nem kapott viszont szócikket apja, *Torma József* (1801–1864), Belső-Szolnok vármegye főjegyzője és pénztárnoka, aki maga is foglalkozott történelemkutatással és régészetel, neki köszönhető, hogy gyermekei már a csicsókeresztúri családi otthonban megismerkedhettek a különböző régészeti leletekkel és elkötelezték magukat az archeológiának.¹⁴ Sajnálatos, hogy nem szerepel a könyv lapjain Torma Károly húga, *Torma Zsófia* (1832–1899), az első magyar női régész, s egyben a világ egyik első archeológusasszonya sem. Életművének, különösen összehasonlító művelődéstörténeti fejtegetéseinek értékelése már a maga korában is ellentmondásos volt és nem mentes a szubjektív elemektől, de megadatott neki, hogy munkásságának elismeréséül, néhány hónappal a halála előtt, a kolozsvári egyetem díszdoktorává avatták. Torma Zsófia vitathatatlan érdeme a tordosi és más fontos Hunyad megyei régészeti lelőhelyek (Nándor-Válya, nándori barlang stb.) felkutatása, leleteinek összegyűjtése és eredeti szempontú művelődéstörténeti értékelése, a hazai és az európai tudományos világgal való megismertetése. Már-már feledésbe merült gyűjteménye és kutatásai, mindenekelőtt a tordosi és más lelőhelyeken előkerült agyagtárgyakon található bekarcolt jelekre, szimbólumokra vonatkozó tanulmányai a tatárlakai agyagtablák publi-

13 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, I–VI. Pest, 1868–1873 és további kiadások (1981, 1982, 1986, 1991–1992, 2002, 2007). Lásd még Zepezszánér Jenő: *Orbán Balázs kiadatlan fényképei*. Székelyudvarhely, 2000; Lénárt Anna, Dobra Judit, Boér Hunor (szerk.): *Kiegészítések a Székelyföld leírásához*. I–II, Sepsiszentgyörgy, 2002–2006.

14 *Magyar életrajzi lexikon*, II. (L–Z). Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1969, Akadémiai.

kálása után kirobbanó, a feltételezett délkelet-európai neolitikus jelrendszer vagy éppen írás közel-keleti eredete, vs. önállósága körüli viták során kerültek ismét a régészeti kutatás homlokterébe. Mostani mellőzése azért is különös, mert Torma Zsófia alakjának felelevenítéséhez, munkásságának értékeléséhez az utóbbi időben nemcsak a magyar tudományosság képviselői, hanem román szakemberek is hozzájárultak,¹⁵ s rendhagyó személyisége még költőket is megihletett.¹⁶

Nem került be az itt tárgyalt munkába Torma Károly idősebb kortársa, a szabadságharcban honvédként résztvevő, annak bukása után börtönbüntetéssel súlytott és 1854-ben szabaduló bencés szerzetes, a magyar régészet atyjaként is emlegetett *Rómer Flóris Ferenc* (1815–1889) sem, aki változatos életpályája során a budapesti egyetem régészet-professzora, az MNM régiségtárának őre, az *Archaeologiai Közlemények* és az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője, az 1876-ban megrendezett budapesti VIII. Nemzetközi Antropológiai és Ősrégészeti Kongresszus szervezője, főtítkára volt. 1877-ben nagyváradi kanonokká nevezték ki, és élete utolsó 12 esztendejét Várad és Bihar vármegye művelődési és tudományos életének, régészeti és történelmi emlékei feltárásának, védelmének szentelte. Rendszeres tanulmányutakat, terepbejárásokat végzett a megye különböző vidékein, régészeti ásatáso-

-
- 15 A teljesség igénye nélkül, lásd pl. *Torma Zsófia levelesládájából*. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Gyulai Pál. Bukarest, 1972, Kriterion Könyvkiadó; László Attila: Torma Zsófia és régészetünk kezdetei. *A Hét*, 1992, 16. sz. 8. p.; Uő: Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaş-Vinča: Zsófia Torma. *Simpozionul international „Cultura Vinča – rolul și legăturile sale” (= Banatica*, 11, Reșița, 1991), 37–51. p.; Makkay János (szerk.): *Holt lóra patkó – tanulmányok Torma Zsófia (1840–1899) emlékezetére* (Makkay János, Tulok Magdolna és Anders Alexandra tanulmányaival, 146–154. p. Torma Zsófia irodalmi munkássága és a rá vonatkozó bibliográfia), Budapest, 1999; Madarassy Enikő: Tanulmány dr. Torma Zsófiáról – az első tudományos módszerrel dolgozó magyar régésznőről, a Tordosi kultúra felfedezőjéről. *Aghegy. Skandináviai magyar irodalmi és művészeti folyóirat*, 2012. 39. sz., 5311–5338. p.; Uo. 40. sz., 5469–5507. p. (5495–5506. p.: hivatkozás Friedrich Klára: *Torma Zsófia, egy asszony a magyar régészet szolgálatában* című irására); Coltofean Laura: Unveiling Zsófia Torma. The Diary of a Woman, an Archaeologist and a Visionary. In Marler, Joan (ed.): *Fifty Years of Tărtăria Excavations. Festschrift in Honor of Gheorghe Lazarovici on the Occasion of His 73rd Birthday*. Sebastopol, 2014. 258–273. p.; Coltofean Laura: Zsófia Torma: A pioneer of prehistoric archaeology in nineteenth-century Transylvania. In Cs. Szabó, V. Rusu-Bolindeț, G. T. Rustoiu, M. Gligor (eds.): *Adalbert Cserni and His Contemporaries. The Pioneers of Alba Iulia and Beyond*. Cluj-Napoca, 2017, Mega Publishing House, 327–354. p., további irodalommal.
- 16 Láng Orsolya: Föld (Torma Zsófia levele Herrmann Antalnak, Szászváros, 1893). *Korunk*, 2022/4. 3–4. p.

kat kezdeményezett a nagyváradi középkori vár területén. Nevéhez fűződik továbbá egy nagyszabású országos régészeti és ipartörténeti kiállítás szervezése (1878), a Nagyváradi és Bihar Vármegyei Régészeti és Történelmi Egylet és annak Múzeuma újjászervezése (1885) is. Hagyatékának egy részét Nagyváradon őrzik, síremléke is itt található.¹⁷ Az UNESCO által születésének 200. évfordulója alkalmából Rómer Flóris-emlékévként nyilvánított 2015. esztendő folyamán személyiségéről Nagyváradon is megemlékeztek.

Hiányoljuk az enciklopédiából az 1848-as forradalomban tüzerztisztként részt vevő, ugyancsak az azt követő időszakban színre lépő, Óbudáról Kolozsvárra származott *Finály Henrik* (1825–1898) klasszika-filológus, az MTA levelező tagja tevékenységének bemutatását is, aki 1859-től az EME titkára, 1863-tól az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának őre, 1874-től az Erdélyi Múzeum szerkesztője volt, a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításakor (1872) pedig a régészetet is magába foglaló Történelem Segédtudományai Tanszék vezetője lett, és volt a BTK dékánja, az egyetem rektora is. Latin szótára számos kiadást ért meg, és ma is haszonnal forgathatók a görög időszámításról, a római naptárról és az ókori súlyokról és mértékekről írott munkái. Noha nem volt gyakorló archeológus, foglalkozott Erdély régészeti emlékeivel is, például *Apulum* (Gyulafehérvár) és *Napoca* (Kolozsvár) római kori leleteivel, a verespataki (*Alburnus Maior*) aranybányákban talált viaszostáblák szövegeivel, és nevéhez fűződik a sok tekintetben máig vitatott, 1889-ben előkerült első apahidai gepida fejedelmi sírlelet („Omharus-kincs”) közlése is.¹⁸ Bekerült viszont az enciklopédiába és viszonylag részletes, szakszerű méltatásban részesült Finály fiatalabb kortársa, az ugyancsak klasszika-filológus és orientalista *Kuún Géza* (1838–1915), az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Hunyad Megyei Történeti és Régészeti Társulat

17 Sz. Máthé Márta: Rómer Flóris bihari munkássága. (A bihari napló). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1974, 283–346. p.; Makkay János: Rómer Flóris Ferenc nagyváradi éve. *Archaeologiai Értesítő*, 118. (1991), 101–104. p.; Balla Tünde, Lakatos Attila: „Bihar megye kultúrhivatását férfiasan emeljük...” *Rómer Flóris nagyváradi éve*. Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, 2015.

18 *Magyar életrajzi lexikon I. (A–K)*. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 1967, Akadémiai, 512. p.; Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, 2001, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság; Orbán István: A kolozsvári Finály család. *Művelődés*, 2010. július, 15–16. p.

egyik alapítója, az MTA tagja, aki munkáiban többek között a kunok nyelvével és múltjával, a magyar őstörténet és honfoglalás keleti kútfőivel foglalkozott.¹⁹

Az 1840–50-es években születettek és a világháborút is megélők nemzedékét *Cserni Béla* (1842–1916), *Ortvay Tivadar* (1843–1916), *Téglás Gábor* (1848–1916), *Réthy László* (1851–1914), *Király Pál* (1853–1927) és a német származású, de magyar nyelven egyaránt publikáló *Milleker Bódog/Felix* (1858–1942) képviseli az enciklopédiában; közülük az 1978-as kötetben csak Téglás Gábor szerepelt. A gyulafehérvári múzeumot megalapító, Apulum-kutató *Cserni Bélát*, a római kori latin feliratokat összegyűjtő és kiadó Theodor Mommsen munkatársát, a városi régészet és a műemlék-fotózás erdélyi úttörőjeként tartják számon; munkásságáról az utóbbi időben több alapos méltatás is készült,²⁰ amit az enciklopédia jól adatolt szócikkében is figyelembe vettek.²¹ Alapos, egész oldalas szócikk készült a bánsági születésű *Ortvay* (eredeti nevén Orthmayr) *Tivadar* szerteágazó érdeklődésű történészről, földrajztudósról is, noha 1875 után Pozsonyban és Budapesten tevékenykedett.²² Régészeti tárgyú munkái közül megemlíthetjük a Morava torkolatánál található, az egykori Moesia Superior római tartományhoz tartozó Margum és Contra-Margum (ma: Dubrava, Szerbia) fekvéséről, történetéről, valamint az őskori kőeszközökről, táplálkozásról írt tanulmányait. Téglás Gábor, a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat dévai múzeumának igazgatója, az MTA levelező tagja, aki főképpen Dacia római kori emlékeinek feltárásával és a római kori bányászat kutatásával tűnt ki, féloldalmi méltatásban részesült,²³ a sarmizegetuzai (Várhely) ásataisain vele

19 Enciclopedia 2021, II. kötet, 587–588. p. (Derzsi Julia). A szócikk IV. pontjában Súlyom-Fekete Margit írásának címét (Adalékok gróf Kuún Géza *életrajzához*) hibásan fordították román nyelvre (Contribuții la *monografia* lui Géza Kuun – kiemelés tőlem, L. A.). A Kuún Gézának szentelt írások között még megemlíthető Szádeczky Lajos méltatása: Dr. gróf Kuún Géza emlékezete. *Erdélyi Múzeum*. XXII/8. 1905, 401–431. p.

20 Lásd Szabó Csaba: *Béla Cserni and the beginnings of urban archaeology in Alba Iulia*. Cluj-Napoca, 2016, Mega Publishing House; Szabó Csaba: *Reconstructing Béla Cserni's biography*. In Cs. Szabó et al. (Eds.), *Histories of Archaeology in Central-East Europe (1848–1918)*. Proceedings of the International Conference „*Adalbert Cserni and his contemporaries. The pioneers of archaeology in Alba Iulia and beyond*”, Cluj-Napoca, 2017, 23–34. p., további irodalommal.

21 Enciclopedia 2021, I. köt. 686. p. (Gabriela Ioana Rustoiu)

22 Uo. IV. kötet, 48–49. p. (Adrian-Ion Magina)

23 Uo. V. köt. 203. p. (Remus Mircea Birtz)

együttműködő, ugyancsak római korral foglalkozó, Dacia provinciáról monográfiát is író *Király Pál* bemutatásának harmadoldalmi szöveg jutott az enciklopédiában.²⁴ Ennél nagyobb, csaknem egész oldalnyi teret szenteltek az aradi kötődésű, de Budapesten élt *Réthy László* numizmatikus, nyelvész és etnográfus – az MTA levelező tagja – személyének, aki 1882-től az MNM munkatársa, 1901–1914 között pedig az MNM igazgató-őre volt, s aki Löwy Árpád álnéven írt pajzán verseivel is hírnévre tett szert.²⁵ A figyelem talán annak is köszönhető, hogy Réthy több munkájában is foglalkozott román vonatkozású kérdésekkel, köztük a románság eredetével, noha (amit itt nem említene) elutasította a dákoromán elméletet és Illyricumban kereste a román nyelv és nép kialakulási területét, Kárpát-medencei megjelenésüket pedig a XII. századra tette.²⁶

Némiképp meglepő *Milleker Bódog* szerepeltetése az enciklopédiában²⁷, akit egész tevékenysége a Bánsághoz, az egykori Temes vármegye déli részében, a ma Szerbiához tartozó Vajdaságban fekvő Versec (Vršac) városához és környékéhez kötődik. Nevéhez fűződik a verseci városi múzeum és könyvtár létrehozása. Tagja volt a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatnak, a Magyar Numizmatikai Társaságnak; németül, magyarul és szerb nyelven (Strečko Mileker néven) számos, ma is számon tartott régészeti és helytörténeti munkát közölt, amiből a fontosabbakat idézi is a bő egyoldalas ismertetés. Milleker életére és munkásságának értékelésére vonatkozóan azonban a szócikk szerzője csak általánosságokra (pl. osztrák életrajzi lexikon) hivatkozik,

24 Uo. II. köt. 560. p. (Remus Mircea Birtz)

25 Uo. IV. köt. 359–360. p. (Adrian Ion Magina – Remus Mircea Birtz). Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy Réthy fontosabb munkáinak felsorolásakor, sajnálatos félreértés következtében doktori értekezésének címét – *Magyar pénzverő ismaeliták és Bessarabia* (Arad, 1880) – tévesen fordították: *Evreii (sic!) monetari maghiari și Basarabia*, aminek az oka a középkori Magyarország mohamedán vallású lakosságát összefoglalóan jelölő *izmaelita* elnevezés és a zsidókra, mint etnikai csoportra vonatkozó, leegyszerűsítő *izraelita* megnevezés összetévesztése lehet.

26 *Anonymus az erdélyi oláhokról*. Budapest. 1880 (hasonmásban: 2019); *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*. Budapest, 1887 (második kiadás: Nagybecskerek, 1890); *A romanismus Illyricumban*, Budapest, 1896 (Értekezések a történeti tudományok köréből); *Daco-Roumains ou Italo-Roumains? Études historiques et philologiques*. Budapest, 1897.

27 Enciclopedia 2021, III. köt. 234–235. p. (Adrian Ion Magina)

az idevágó szakirodalmat nem idézi.²⁸ Nehezen érthető viszont Nagy Géza (1855–1915) mellőzése, aki ugyan élete java részét Magyarországon töltötte – és tudományos tevékenysége is főképpen a Magyar Nemzeti Múzeumhoz kötődik –, de 1881–1889 között a Székely Nemzeti Múzeum öre volt, és fő kutatási területét a magyarságős- és korai története, a honfoglalás és ehhez kapcsolódóan a székelyek eredetének kérdése képezte, s akinek úttörő meglátásait László Gyula és Makkay János gondolta tovább.²⁹

A fentebb tárgyalt, az 1840–50-es években született régészek sorából *Téglás István* (1853–1915), Téglás Gábor öccsének nevét hiányoljuk. Tanítóként, iskolaigazgatóként Erdély több városában tevékenykedett. 1894-ben Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelője lett és Tordán telepedett meg; ettől kezdve figyelmét mindenekelőtt a város és környéke, Potaissa római kori emlékeinek szentelte. Kutatóútjai, intenzív terepjárásai eredményeként létrejött gazdag régészeti és néprajzi gyűjteményével lerakta a tordai múzeum alapjait. Kutatásairól, megfigyeléseiről számos beszámolót, tudósítást írt, 1887 és 1915 között csak az *Archaeologiai Értesítőben* 48 cikke jelent meg.³⁰ Kéziratban maradt, saját rajzaival illusztrált régészeti feljegyzései csak majd' száz évvel halála után láttak nyomdafestéket.³¹

Az erdélyi régészet „nagykorúvá válása”, a régész-szakemberek intézményes képzése szempontjából meghatározó jelentősége volt a Finály Henrik halálával 1898-ban megüresedett Történelmi Segédtudomány Tanszéknek Régészeti Tanszékké alakítása az 1872-ben alapított Kolozsvári Tudományegyetemen. Mint ismeretes, a tanszék vezetőjévé – bár az állás betöltésére többen pályáztak, köztük Király Pál és Téglás Gábor is – 1899-ben az MNM kötelékéből kilépő Pósta Bélát nevezték ki, akit méltán tekintünk a kolozsvári régészeti iskola

28 Lásd pl. Kurt Willvonseder: *Felix Millker (1858–1942) und sein literarisches Schaffen*. Salzburg 1953. 21 p.; Cvetanovic, Mart In Milleker Bódog. Bánát polihisztor a történelem nyomában. *Létiünk*, 2013/1. 93–109 p., további irodalommal.

29 Lásd Makkay János: *Siculica hungarica*. Nagy Gézától László Gyuláig. *Acta Siculica*, 2008. 209–240. p.; Boér Hunor: Bozót és tisztás – Nagy Géza és a székely eredetkérdés. *Acta Siculica* 2018–2019. 241–273. p.

30 Lásd Orosz Endre: Téglás István emlékezete. *Erdély*. Honismertető folyóirat. XXIV. 1915. 7–12. sz. 33–49. p.

31 *Téglás István jegyzetei. Régészeti feljegyzések*. Szerk. Bajusz István. Kolozsvár, 2005. Lásd még Bajusz István: *Colecția de antichități a lui Téglás István din Turda*. *Acta Musei Porolissensis* 4., 1980. 367–394. p.

megalapítójának. Pósta Béla (1862–1919) élete és munkássága szűk háromnegyed oldalnyi, az 1978-as enciklopédiához képest némileg bővített és aktualizált bemutatással szerepel az itt tárgyalt munkában,³² de nem emelik ki iskolateremtő szerepét, azt, hogy Kolozsváron tanítványok kinevelése által európai színvonalú régészeti kutatóközpontot sikerült létrehoznia, a régészet különböző ágaira szakosodott, az oktatásban is részt vevő munkatársakkal, ami 1910-től rangos szakfolyóirattal is rendelkezett. (Csak zárójelben: a román historiográfiában és közgondolkodásban a régészeti iskolateremtést a mai Románia területén egyöntetűen Vasile Pârvan nevével és az ő 1908–1927 közötti két évtizedes tevékenységével hozzák kapcsolatba, a kolozsvári régészeti és történelmi iskolát pedig csak az 1919 után, a magyar tudományos intézmények beolvasztásával az I. Ferdinánd Egyetem keretében kialakított román intézetek létrejöttétől számítják.³³) A méltatás szerzője a Pósta Bélára vonatkozó irodalomból az 1978-as szócikken kívül csak Ferenczi István 1999-ben közölt megemlékezését idézi³⁴; nem említi Vincze Zoltán idevágó alapvető monográfiáját és egyéb, időközben megjelent munkákat sem,³⁵ noha tud Pósta Bélának a Vincze Zoltán gondozásában 2013-ban megjelent, 1910-ben íródott tanulmányáról.³⁶

A Pósta-tanítványok közül Kovács István, Roska Márton és a náluk jóval fiatalabb Ferenczi Sándor szerepelnek az enciklopédiában, anélkül, hogy utalás történne a közöttük lévő kapcsolatra. Kovács István (1880–1955) mindössze negyedoldalnyi, meglehetősen szűkszavú ismertetésben részesült,³⁷ alighanem az 1978-as enciklopédia adatai alapján. A szócikk szerzője szemmel láthatóan nincs tisztában Kovács telep- és temetőásatásai (Apahida, Marosszentanna, Mezőbánd, Marosvásárhely, Marosdécse) módszertani szempontból is úttörő jelentősé-

32 Enciclopedia 2021, IV. köt. 278–279 p. (Remus Mircea Birtz)

33 Lásd pl. Mircea Babeş: Marile etape ale dezvoltării arheologice în România. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 32/3. 1981. 319–330. p.; Alexandru Vulpe: Celebrating 170 Years of Archaeology in Romania. *Dacia* NS. XLVIII–XLIX. 2004–2005. 5–6. p.; Alexandru Suceveanu: 170 années d'archéologie en Roumanie. Uo. 11–18. p.

34 Enciclopedia 1978, p. 273. (Demény Lajos); Ferenczi István: Pósta Béla, a múzeumszervező tudós. *Erdélyi Múzeum*, 61/1–2., 1999. 56–63. p.

35 Vincze Zoltán: i. m.; László Attila: i. m. (fentebb, 8. jegyzet), további irodalommal.

36 Pósta Béla: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárának története*. Sajtó alá rendezte Vincze Zoltán. Erdélyi Tudományos Füzetek, 279. Kolozsvár, 2013.

37 Enciclopedia 2021, II. köt. 579. p. (Pákucs Mária)

gével, az erdélyi rézkor, kora és késő vaskor, illetve a népvándorlás korának megismeréséhez való alapvető hozzájárulásával, éremtani kutatásainak fontosságával, nem ismeri a munkásságát méltató – egyébként nem túl gazdag – irodalmat.³⁸ Valamivel több figyelemben, részletesebb, kétharmad oldalnyi ismertetésben részesült *Roska Márton* (1880–1961),³⁹ anélkül, hogy utalás történnék viszonylag hosszú életpályájának impériumváltozások, rendszerváltások közepette végbement, sokszor drámai fordulataira. Említik ugyan néhány fontosabb ásatását, de az ő esetében sem ismerik és értékelik úttörő szerepét olyan szakterületeken, mint pl. az erdélyi paleolitikum tanulmányozása, a bronzkori tellek feltárása vagy a magyar honfoglalás kor kutatása.⁴⁰ Gazdag munkásságának egyéb területeire (pl. a hányatott sorsú Torma Zsófia-gyűjtemény kiadására, az alaposan dokumentált, máig haszonnal forgatott Erdély régészeti repertóriumának megalkotására, az egyetemes és az erdélyi őskort tagláló összefoglaló műveinek megírására) csak válogatott bibliográfiájából következtethetünk. A Roska személyiségére vonatkozó régebbi és újabb irodalomból csak az 1978-as enciklopédiát és Gáll Erwin egyik tanulmányát idézik.⁴¹ Nála is szűkszavúbb, mintegy féloldalas méltatásban részesült a Pósta-iskola második nemzedékéhez tartozó, tragikus sorsú *Ferenczi*

38 Kovács Istvánról újabban, összefoglalóan lásd Dobos Alpár, Gáll Erwin, Körösfői Zsolt: Marosszentannától a Zápolya utcáig. Gondolatok egy Pósta-tanítványról. *Dolgozatok ŰS XII–XIII (XXII–XXIII)*, 2017–2018. Kolozsvár, 2021. 219–235. p., további irodalommal.

39 Enciclopedia 2021, IV. köt., 386–387. p. (Remus Mircea Birtz, Pákucs Mária)

40 Tell (arab domb): a Közel-Kelet sík vidékein a tájból látványosan kiemelkedő, hosszú ideig lakott ős- és ókori települések, városok maradványait rejtő mesterseges domb. A tell, mint településforma, a huzamos egy helyben lakás nyomán, a korábbi, romba dőlt épületek elegyengetett maradványai fölé emelt újabb és újabb építmények romjaiból, az évszázadok (vagy akár évezredek) során egymásra rakódott-rétegződött településmaradványokból alakult ki. A Kárpát-medencében két időszakban, a neolitikumban és a bronzkorban találkozunk több rétegű, tell-típusú településekkel.

41 Enciclopedia 1978, 285. p. (Eugen Comşa); Gáll Erwin: Márton Roska (1880–1961) și cercetarea arheologică a secolelor X–XI. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 61/3. 2010. 281–306. p. Lásd még Gáll Erwin: Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz. *Dolgozatok ŰS VI–VII (XVI–XVII)*, 2011–2012 (2013). 27–56. p.; M. Lezsák Gabriella: Roska Márton a Kolozsvári egyetem Ősrégészeti Tanszéke élén (1940–1945). Tanártársak, tanítványok. *Dolgozatok ŰS XII–XIII (XXII–XXIII)*. 2017–2018, Kolozsvár, 2021. 273–287. p., további irodalommal; lásd alább az 50. jegyzetet is.

Sándor (1894–1945),⁴² aki több éves, első világháborús frontszolgálat után már a kolozsvári román egyetemen fejezte be tanulmányait, és Dimitrie M. Teodorescu oldalán kezdhetette újra tudományos pályáját. Nevéhez mindenekelőtt a különböző korú erdélyi várak és erődítések kutatása fűződik, de foglalkozott a kászoni székelyek eredetével és letelepülésével, rovásírásos emlékekkel, numizmatikával, művészettörténettel is. 1943-ban ismét hadba kellett vonulnia, rövidre szabott, de igen eredményes tudományos pályájának szovjet hadifogságban, alig 51 éves korában bekövetkezett halála vetett véget (s nem egyszerűen „a II. világháború idején szerzett betegsége”, amint az a szövegben szerepel). A szüksézszerűség azért is meglepő, mert a szócikk szerzője, noha nem ismeri (legalábbis nem idézi) a magyar szakirodalmat, az 1978-as enciklopédia mellett hivatkozik egy, Ferenczi Sándor és István fia régészeti tevékenységének szentelt, 2011-ben megjelent, további bibliográfiai adatokkal szolgáló hosszabb tanulmányra is.⁴³ Ferenczi mellett, a Pósta-iskola második nemzedékének képviselői közül szerepel még a kötetben a művelődéstörténet és néprajz iránt elkötelezett, de régészettel is foglalkozó *Herepei János* (1891–1970), aki 1938 és 1944 között a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója volt⁴⁴. A szócikk szerint Herepei mint régész ásatásokat végzett Sepsiszentgyörgyön és Málnás község határában, de valójában legfeljebb terepbejárásról, leletmentésről lehet szó. Az viszont Herepei érdeme (és erről nem esik említés), hogy közreműködött a Kolozsvár főterén 1927-ben megbolygatott Árpád-kori temető leleteinek megmentésében, aminek nyomán 1943-ban László Gyula és Méri István további 14 temetkezést tárhatott fel.⁴⁵

42 Enciclopedia 2021, II. köt. 212. p. (Raluca Tomi)

43 Enciclopedia 1978, 142. p. (Demény Lajos); Laura Ardelean, Mihaela Cioca: The Ferenczi Family from Cluj in the Service of Archaeology. Monographical contribution. In A. Faur (Ed.): *The Monograph Research in Central Europe (1990–2010)*. International Conference, Oradea, October 7, 2011. Cluj-Napoca, 2012, 195–212. p. Ferenczi Sándorról lásd még RMIL, I. kötet (Főszerkesztő Balogh Edgár), Bukarest, 1981, 573–574. p.; Ferenczi István: Száz éve született Ferenczi Sándor, a Pósta Béla-féle kolozsvári régészeti iskola egyik elfelejtett, kimagasló alakja. *Specimena Nova*, Pécs, 1994. 221–235. p.

44 Enciclopedia 2021, II. kötet. 418–419. p. (Truță József Ferenc)

45 Lásd Sztáncsuj Sándor József: *Grupul cultural Ariusz pe teritoriul Transilvaniei*. Cluj-Napoca, 2015, 78. p. (Málnásfürdő); Méri István: *Ásatás a kolozsvári Fő Téren, 1943*. A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárának Közleményei, 1986. A következő évtizedekben itt újabb sírok kerültek napvilágra, 2005-ig összesen 30-35 temetkezés. Lásd Gáll Erwin – Gergely Balázs: *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez*. Kolozsvár, 2009, 151., 156. p.

Az ígéretes életpályájuk kibontakozása előtt, az első világháborúban fiatalon életüket áldozó *Létay Balázs* (1888–1914) és *Gulyás József* (1892–1915) mellőzése még megmagyarázható, az azonban kevésbé, hogy Pósta Béla legidősebb tanítványa, *Buday Árpád* (1879–1937), akit a mester elsőként vett maga mellé, sajnálatos módon szintén kimaradt az enciklopédiából. Ez – legalábbis részben – talán azzal is magyarázható, hogy neve a modellnek tekintett 1978-as változatban sem szerepelt. Buday, aki 1900-tól, egyetemi hallgatóként az Érem- és Régiségtár munkatársa volt, 1911-ben pedig habilitált és magántanár lett az egyetemen. Szakterületén (római provinciális régészet, limeskutatás, felirattan) nemzetközi elismerést szerzett. A zaklatások elől 1924-ben elhagyta Kolozsvárt és Magyarországon folytatta munkáját, ahol a Szegedre települt Ferenc József Tudományegyetem Régészettudományi Intézetének vezetője lett. Mellőzése azért is szembetűnő, mert a rendszerváltás után itthon is újra „felfedezhették”, 2000-ben, *post mortem*, Marosludas díszpolgárává avatták, 2017-ben pedig, halálának 80. évfordulója alkalmából nemcsak a Szegedi Egyetemen, a Buday-emlékév keretében, hanem Marosvásárhelyen, a Maros Megyei Múzeumban is megemlékeztek róla.⁴⁶

A saját útját járó, de Pósta Béla kolozsvári iskolájához és tanítványai első nemzedékéhez szoros szálakkal kötődő *László Ferenc* (1873–1925) még a Kovács Istvánénál is kurtább, felületes bemutatásban részesült, ugyanannak a szerzőnek a tollából.⁴⁷ A rövid szövegben is jócskán akad hiba: László nem történelemtudományokból, hanem botanikából szerzett doktorátust, nem 1920 és 1923 között, hanem 1901-től haláláig, 1925-ig volt a Székely Nemzeti Múzeum őre, publikációinak idézése is hiányos és pontatlan. Munkásságáról csak néhány általánosságot olvashatunk, szó sem esik László európai viszonylatban is modern telepfeltárási módszeréről, ásatási koncepciójáról, úttörő, nemzetközi szinten is elismert hozzájárulásáról a kelet-európai Erőd–Cucuteni–Tripolje festett kerámiás rézkori kultúra kutatásához és jobb megismeréséhez, nem is beszélve közéleti vagy meteorológusi tevékenységéről. Az életpályájáról rendelkezésre álló gazdag irodalmat, szakszerű mál-

46 Lásd Gaal György: Buday Árpád – levelei tükrében. *Korunk*, XXIX/3. 2018, 64–73. p.; A Buday-emlékév 2017 konferencia előadásai. In *Dolgozatok ÚS XII–XIII (XXII–XXIII)*. 2017–2018, Kolozsvár, 2021, 11–188. p.

47 Enciclopedia 2021, III. kötet, 10. p. (Pákucs Mária)

tatásokat, lexikonadatokat a szócikk szerzője nem ismeri, egyedül az 1978-as enciklopédiát idézi.⁴⁸ Szerepel az enciklopédiában László Ferenc múzeumőr társa, a történészként számon tartott *Csutak Vilmos* (1878–1936) is,⁴⁹ anélkül, hogy említenék a provinciális római régészet területén (igaz, csak alkalmasszerűen, többnyire László Ferencsel karöltve) kifejtett tevékenységét.⁵⁰

A századforduló után és a két világháború között működő, fentebb tárgyalt kutatók sorából *Orosz Endre* (1871–1945) autodidakta helytörténész, régész, barlangkutató, etnográfus, az EKE főtítkára nevét hiányoljuk. Terepkutatásainak eredményeit ismertető írásai az *Archaeologiai Értesítőben*, az *Erdélyi Múzeumban*, a *Történelmi és Régészeti Értesítőben* és más rangos kiadványokban jelentek meg; Szolnok-Doboka megye őskori leleteiről összeállított repertóriumát és az azt

-
- 48 Enciclopedia 1978, 197. p. (Demény Lajos). László Ferenc életéről, tanári tevékenységéről, természettudósi, néprajzi és régészeti munkásságáról lásd összefoglalóan a László Ferenc: *Táj és tudomány. Válogatott írások* (László Attila gondozásában és előszavával, Bukarest, 1978, Kriterion Könyvkiadó) című kötet első részében közölt tanulmányokat. Lásd továbbá László Attila: V. Gordon Childe és László Ferenc levelezése. *Korunk* 1974. 3. sz. 473–481. p.; B[alog] E[dgár]: László Ferenc. In Dávid Gyula (szerk.), RMIL, III. köt., Bukarest, 1994, 331–332. p.; László Attila: Egy székelyföldi archeológus és az európai őskortudomány. László Ferenc (1873–1925) régészeti kutatásairól. *Székelyföld*, VII. évf. 6. sz. (2003) 87–100. p.; Uő: A XX. század eleji erősi ásátások és a Cucuteni-Tripolje kultúra kutatásának kezdetei. Bevezető sorok László Ferenc, az erősi edények típusai című tanulmányához. *Dolgozatok ÚS*, II (XII), 2007. 5–30. p.; Uő: The young Gordon Childe and Transylvanian archaeology: the archaeological correspondence between Childe and Ferenc László. *European Journal of Archaeology* (Special issue: Vere Gordon Childe – 50 years after), vol. 12. 1–3. 2009. 35–46. p.; Uő: Die Ausgrabungen von Ferenc László in Ariuşd und seine Beziehungen zu Hubert Schmidt. In G. Bodi, B. Govedarica, S. Hansen, A. Rubel, C.-E. Ursu (szerk.): *Die Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn. Forschungsgeschichte – Kulturbeziehungen – offene Fragen*. Eurasien Abteilung des DAI Berlin, Institutul de Arheologie Iaşi, Verlag Karl A. Romstorfer, Suceava, 2020, 21–40. p., további irodalommal.
- 49 Enciclopedia 2021, I. köt. 689. p. (Truță József Ferenc). A *Csutak Vilmos: Közösség és művelődés. Válogatott írások* c., Egyed Akos gondozásában megjelent kötetet (Bukarest, Kriterion, 1993) csak *Csutak* publikációi között említi a szócikk szerzője, anélkül, hogy a IV. pontnál hivatkozna Egyed Akos átfogó bevezető tanulmányára is (*Csutak Vilmos élete és munkássága*, 5–104. p.). Ugyanitt Becsei Pál neve (aki a Megyei Tükör-ben 1968-ban megemlékezett *Csutak* születésének 90. évfordulójáról), B. Pálként szerepel.
- 50 Lásd a 45. jegyzetben idézett, László Ferenc: *Táj és tudomány. Válogatott írások* c. kötetet (88–89. p., hivatkozással a komollói, berecki és nagyborosnyói római castrumokban 1909–1911 között végzett kutatásokra).

kiegészítő Pótlékot⁵¹ a mai napig idézik. Több ezer darabból álló, értékes régészeti, néprajzi, ásvány- és őslénytani gyűjteményének egy része még életében a kolozsvári néprajzi múzeumba került, másik, hányatott része csak 2015-ben talált otthonra a Maros Megyei Múzeumban, ahol szakszerű katalógus is készült róla.⁵²

A korszak másik kiemelkedő, az enciklopédiából ugyancsak „kifelejtett” műkedvelő régész személyisége az Érmellék utolsó polihisztora-ként is emlegetett dr. *Andrássy Ernő* (1894–1968). Tanulmányai végeztével édesapja szalacsi rendelőjét vette át, majd 1926-tól Érmihályfalván lett körorvos. Hivatása mellett természetbúvárként (főleg ornitológusként) és régiségkutatóként is elismerést vívott ki magának. Ő fedezte fel a később az Ottomány-kultúrának nevezett bronzkori műveltség első lelőhelyeit (Szalacs, Ottomány, Érmihályfalva), ahol az ő erkölcsi és anyagi támogatásával Roska Márton végezhetett kutatásokat. Az idők során múzeumába mintegy 4500 régészeti és őslénytani leletet, kb. 6000 régi pénzt gyűjtött össze, több mint 4000 kötetes könyvtárat hozott létre, összeállította (de nem publikálhatta) az Érmellék régészeti repertóriumát, kapcsolatban állt a kor számos ismert szakemberével. Az 1956-os forradalmat követő romániai retorzió során 1958 nyarán őt is letartóztatják és koholt vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik. 1964-ben szabadult, utána csak orvossegédként dolgozhatott. A rendszerváltás után újjáalakították 1957–58-ban felszámolt múzeumát, Érmihályfalva díszpolgárává választották, parkot neveztek el róla és mellszobrot állítottak neki a város főterén.⁵³

A Pósta-tanítványok és kortársaik nemzedékének hosszú szünet után nyomába lépő, már a XX. században született, Romániában nevelkedett

-
- 51 *Szolnok-Dobokamegye őskori leleteinek repertóriumá.* A Szolnok-Dobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat I. Évkönyve, Dés, 1900, 17–44. p.; *Első Pótlék a „Szolnok-Dobokamegye őskori leleteinek repertóriumához”.* A Szolnok-Dobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulat III. Évkönyve, Dés, 1902, 54–62. p.
- 52 Orosz Endréről lásd B[alogh] E[dgár]: Orosz Endre. RMIL, 4. kötet (főszerk. Dávid Gyula), Bukarest–Kolozsvár, 2002, 287–288. p. és különösen Bereczky Sándor, Horti Emese, Kacsó Károly, Nyulas Dorottya: *Orosz Endre régészeti gyűjteménye. Colectia arheologică a lui Endre Orosz*, Kolozsvár, 2017. (Benne: *Orosz Endre élete és munkássága*, 7–60. p., *Orosz Endre régészeti publikációi*, 61–63. p.).
- 53 Nánási Zoltán: *Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora* (Partiumi Füzetek, 24.), Nagyvárad, 2003. Lásd még Némethi János: Az Érmellék ősrégészeti, császárs- és Árpád-kori kutatásának története dr. Roska Márton és dr. Andrássy Ernő barátságának tükrében. *Dolgozatok ÚS, VI–VII (XVI–XVII)*, 2011–2012 (2013), 7–25. p.

és tudományos pályájukat javarészt a második világháború után, a kommunista rendszerben kibontakoztató erdélyi magyar régészeket, ókor-kutatókat négyen képviselik az enciklopédiában: *Székely Zoltán* (1912–2000)⁵⁴, a Sepsiszentgyörgyi, majd Kovászna Megyei Múzeum-má átnevezett Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, *Bodor András* (1915–1999)⁵⁵ és *Ferenczi István Mihály* (1921–2000)⁵⁶ kolozsvári egyetemi oktatók, valamint az utóbbi öccse, *Ferenczi Géza* (1924–2007)⁵⁷ székelyudvarhelyi régész-muzeológus. *Bodor András* és *Ferenczi István* 1-1 oldalas részletesebb ismertetésben részesült, ám oktatói és sokszínű tudományos pályájuk, több száz címet számláló publikációik, a róluk szóló méltatások bemutatása így is hiányos.⁵⁸ *Ferenczi Géza* mintegy féloldalas szócikkébe több hiba is csúszott: nem a BBTE hallgatója volt 1955–1959 között, hanem a Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát 1954-ben, nem 1987-től, hanem annak előtte, nyugdíjazását megelőzően volt három évig a Székelyudvarhelyi Tudományos (és nem a városi) Könyvtár munkatársa, nem az Árpád-kori Magyarország *nyugati* határainak problémáival foglalkozott, hanem (István bátyjával karöltve) a korai magyar állam keleti (erdélyi) határvédelmi rendszerét kutatta.⁵⁹ A *Székely Zoltán*ról írt alig egyharmad oldalnyi szócikk méltatlanul szűkszavú és jórészt csupán általánosságokat tartalmaz, nem értékeli az őskor és római kor, a népvándorlás kor és a magyar honfoglalás, az Árpád-kori falvak és temetők, a székelység betelepülésének kutatásában – a vidéki körülmények és az ideológiai nyomás ellenére – elért számottevő eredményeit. Székely Zoltán életéről,

54 Enciclopedia 2021, V. kötet. 183. p. (Pákucs Mária)

55 Uo. I. kötet, 275–276. p. (Hegedüs Nicoleta)

56 Uo. II. kötet, 211–212. p. (Lidia Gross, Mircea-Gheorghe Abrudan, Körtesi Zsuzsa)

57 Uo. II. kötet, 211. p. (Körtési Zsuzsa)

58 A róla szóló szócikkben idézett irodalmon kívül Bodor Andrásról lásd még összefoglalóan Szabó Csaba: Bodor András és az erdélyi ókortudomány. *Dolgozatok* ÚS, XII–XIII (XXII–XXIII), 2017–2018. (2021) 193–218. p. A tanulmány a szerző angol nyelvű kötetének (*András Bodor and the history of classical studies in Transylvania in the 20th century*. Oxford, 2020) rövid összefoglalója. Ferenczi Istvánról csak Demény Lajos szócikkét idézik (Enciclopedia 1978, 142. p.); lásd még Ferenczi István. RMIL, I. kötet (Főszerkesztő Balogh Edgár), Bukarest, 1981. 572–573. p.; Vincze Zoltán: Ferenczi István – régészsors Erdélyben. *Erdélyi Múzeum*, 62/3–4., 2000, 325–329. p.; Ferenczi Géza, Hubbes Éva: Dr. Șc et HC Ferenczi István (majdnem teljes) bibliográfiája. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, I. 2009, 13–56. p.

59 Ferenczi Gézáról (akire vonatkozóan a szócikk nem említ irodalmat) lásd RMIL, I. kötet (Főszerkesztő Balogh Edgár), Bukarest, 1981, 571–572. p.; Hubbes Éva: Ferenczi Géza élete és műveinek bibliográfiája. *Acta Siculica*, 2007, 761–767. p.

munkásságáról az utóbbi két évtizedben több munka, értékelés is megjelent, de a szócikk szerzőjének ezekről nincs tudomása, csak az 1978-as enciklopédiára hivatkozik.⁶⁰

Hiányoljuk az enciklopédiából Székely és Bodor idősebb kortársa, *László Gyula* (1910–1998), a népvándorlás és a honfoglalás kor kutatása meghatározó egyéniségének nevét. A Brassó megyei Kőhalomban született László az első világháború után családjával Magyarországra költözött ugyan, de élete talán leggyümölcsözőbb évtizedét Kolozsváron töltötte, mint a Szegedről 1940-ben visszatelepített Ferenc József Tudományegyetem, majd 1945 és 1949 között a Bolyai Tudományegyetem tanára, ahol Ferenczi István volt a tanársegédje.⁶¹ László Gyula mellett szerepelhetne a középkori falu- és temetőfeltárás úttörője, sajátos módszereinek kidolgozója, *Méri István* is (1911–1976), aki 1942–1944 között az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa volt. Ezekben az években több régészeti ásatást végzett Kolozsvár környékén és részt vett a város főterén előkerült Árpád-kori sírok feltárásában.⁶²

A fentebb említett régészszakemberek Székelyföldön tevékenykedő kortársai közül sajnálatosan megfeledkeztek nemcsak a múzeumszervezésben elévülhetetlen érdemeket szerző, főképpen néprajzzal foglalkozó, de a régészeti kutatásokat is támogató, alkalomadtán azokban részt is vállaló *Molnár Istvánról* (1910–1997) és *János Pálról* (1921–2018), hanem *Zrínyi Endre* (1927–1998) marosvásárhelyi archeológusról is.

Tanári tevékenysége mellett *Molnár István* a halála után az ő nevét viselő székelykeresztúri múzeum öre, majd igazgatója volt, néprajzszóként a hagyományos foglalkozások, népi mesterségek, a népszokások,

60 Enciclopedia 1978, 310. p. (Constantin Preda); lásd továbbá Bader Tibor: Székely Zoltán (1912–2000). *Archaeologiai Értesítő*, 125, 1998–2000. (2002) 127–128. p.; Székely Zsolt, Tárnoki Judit (szerk.): *Székely Zoltán válogatott tanulmányai*, Szolnok, 2003; Székely Zsolt (red.): *Corespondență arheologică*, Brașov, 2006; Zoltán Székely: *Lucrări alese* (red. Zsolt Székely), Sfântu Gheorghe, 2012; Székely Zsolt (szerk.): *Emlékkönyv Székely Zoltán születésének 100. évfordulójára*, Sepsi-szentgyörgy, 2012.; László Attila: Székely Zoltán, a régész. *Acta Siculica*, 2012–2013. [2014] 117–125. p. Székely Zoltán: *Emlékeim. Székely Zoltán önéletrajza és szakmai levelezése* (Székely Zsolt gondozásában), Csíkszereda, 2020.

61 M. Lezsák Gabriella: „A sírok nem némák...” *László Gyula régészeti tevékenysége Erdélyben*. Dolgozatok ÚS XII–XIII (XXII–XXIII). 2017–2018, Kolozsvár, 2021. 237–255. p.

62 Munkásságáról lásd a születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett *Méri István-émlékkonferencia* tanulmányait. In *Communicationes Archaeologicae Hungariae 2010–2013*. Budapest, 2013, 185–299. p., további irodalommal.

népművészet kutatása, tárgyi emlékeinek gyűjtése állt érdeklődésének központjában, de emellett foglalkozott helytörténettel és művelődéstörténettel is. A régészeti és éremtani kutatásba kolozsvári szakemberekkel (Kurt Horedt, Winkler Judit) és főképpen a sepsiszentgyörgyi múzeummal és igazgatójával, Székely Zoltánnal együttműködve kapcsolódott be, akivel számos közös ásatáson vett részt a Kis- és Nagyküüllő völgyében (Fiatfalva, Kisgalambfalva, Siménfalva, Székelykeresztúr, Székelyszállás stb.).⁶³

János Pál neve elválaszthatatlan a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum mai arculatának kialakításától, Nagy Imre hagyatékának gondozásától. Néprajzos kutatóként elsősorban a népi kultúra megnyilvánulásai és emlékei foglalkoztatták. A régészettel muzeológusi munkája révén került kapcsolatba; fővárosi szakemberekkel együttműködve több fontos munka társszerzőjeként vált ismertté.⁶⁴

Zrínyi Endre 1956-tól volt a Marosvásárhelyi Megyei Múzeum munkatársa, de már 1949-től közreműködött mint önkéntes, és nyugdíjazása (1989) után is igényt tartottak munkájára, tudására. Számos Maros és Hargita megyei régészeti feltárást vezetett vagy volt az ásatást végző munkaközösség tagja. Rendszeres terepbejárásainak eredményeképpen összeállította Maros megye i. sz. IV–XIII. századi régészeti leleteinek repertóriumát (1976) és közreműködött a megye átfogó régészeti repertóriumának kidolgozásában (1995). Érdeklődése az őskortól (neolitikum, bronz- és kora vaskor) a középkorig terjedt, de tevékenységének java részét a római kor Maros vidéki emlékeinek kutatására áldozta; ezen a területen olyan ismert szakemberekkel működött együtt és publikált közösen, mint Dumitru Protase, Nicolae Gudea és Eugen Chirilă. Egyik alapítója (1965) és szerkesztője volt a

63 Lásd Benkő Elek: *A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája*, Budapest, 1992, 8. p.; Cs[eke] P[éter]: Molnár István. RMIL, III. kötet (Főszerk. Dávid Gyula), Bukarest, 1994, 617–618. p.; Székely Zoltán: Dr. Molnár István (1910–1997). *Acta*, 2, Sepsiszentgyörgy, 1997, 9–10. p.

64 Lásd János Pál. RMIL, II. kötet (Főszerk. Balogh Edgár), Bukarest, 1991, 482–483. p.; Lásd még P. Roman, P. János, Cs. Horváth: *Cultura Jigodin. O cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei. Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 24/4. 1973, 559–574. p.; P. Roman, Ann Dodd-Oprîtescu, P. János: *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*. Mainz, 1992.

múzeum tudományos kiadványának, ami V. kötetétől *Marisia* címen jelenik meg.⁶⁵

A fenti rövid névsorhoz még *Palkó Attila* (1922–2012) nevét tehetnénk hozzá, mint aki szerepelhetne az enciklopédiában. Pályája java részében középiskolai történelemtanárként tevékenykedett, de régészeti kutatásokat is folytatott, közreműködve olyan szakemberekkel, mint Kurt Horedt, Nicolae Vlăsa, Gyulai Pál. Nevéhez fűződik a kalotaszegi Magyarléta határában fekvő középkori Léta vára („Géczi vár”) maradványainak kolozsvári diákok régészeti táborozással egybekötött feltárása az 1970–80-as években.⁶⁶

A korszak ismeretében nem meglepő, hogy csak jó évtizednyi „szünet” után lép fel az erdélyi magyar (és magyar kötődésű) régészek következő, az 1934–1943 közötti évtizedben született, pályáját az 1950-es évek végén, az 1960-as évek első felében kezdő nemzedéke, amelynek az enciklopédiában is bemutatott, már fogyatkozó tagjai szétszórtnan, jórészt erdélyi múzeumokban tevékenykedtek: *Ordentlich Iván* (1934–2001)⁶⁷ Nagyváradon (1975-től Izraelben), *Lakó Éva* (1935–)⁶⁸ Zilahon, *Bader Tibor/Tiberius* (1938–)⁶⁹ Szatmárnémetiben (1987-től Németországban), *Németi János* (1939–2020)⁷⁰ Nagykárolyban, *Kacsó Károly* (1943–)⁷¹ Nagybányán; *László Attila* (1940–)⁷² pedig a Iași-i Egyetemre került. Elmondható, hogy (néhány „részlettől” eltekintve⁷³) bemutatásuk (különösen az utóbbi négyé) talán kortársi miveltségnek köszönhetően is viszonylag részletes, jól dokumentált,

65 V[incze] Z[o]ltán]: Zrinyi Endre. RMIL, V. kötet (Főszerk. Dávid Gyula), Bukarest–Kolozsvár, 2010. 1292. p.; In Memoriam Andrei Zrinyi – 1927–1998. *Marisia* (Arheologie. Istorie), XXVI, 2000. 391–394. p.: Lista lucrărilor științifice ale lui Zrinyi Andrei.

66 B[alogh] E[dgár]: *Palkó Attila*. RMIL, IV. kötet (főszerk. Dávid Gyula), Bukarest–Kolozsvár, 2002, 371–372. p.

67 Enciclopedia 2021, IV. kötet. 43. p. (Gabriel Moisa)

68 Uo. III. kötet. 2. p. (Marinel V. Pop)

69 Uo. I. kötet. 116–117. p. (Claudiu-Petru Porumbăcean)

70 Uo. III. kötet. 387–388. p. (Claudiu-Petru Porumbăcean)

71 Uo. II. kötet. 551–552. p. (Anton Coșa)

72 Enciclopedia 2021, III. kötet. 8–10. p. (Nicolae Ursulescu)

73 Mind Lakónál, mind Badernél a BBTÉ-et említik a Bolyai Tudományegyetem helyett. A szerkesztési kommunikáció hiányosságainak tudható be, hogy az enciklopédiában nem jelzik Németi János időközben bekövetkezett elhunytát.

mind a munkásságukat, mind a rájuk vonatkozó irodalmat illetően.⁷⁴ A névsort még ki lehetne és kellene egészíteni *Nánási Zoltánnal* (1934–2012), *Gyulai Pállal* (1936–2007), *Vincze Zoltánnal* (1940–2018), valamint *Emödi Jánossal* (1941–). *Nánási Zoltán* tanár, helytörténész, a székelyhídi városi múzeum munkatársa, régészeti kutatásaival az Érmellék őskorára vonatkozó ismereteinket gyarapította, eredményeit a nagyváradi, szatmári, zilahi és kolozsvári múzeumok kiadványaiban, bukaresti szakfolyóiratokban közölte.⁷⁵ *Gyulai Pál*, a kolozsvári Erdélyi Történelmi Múzeum munkatársaként főképpen középkori régészettel, numizmatikával foglalkozott, szakmegbízottként Palkó Attila mellett részt vett a magyarlétai vár feltárásán⁷⁶, de az ő érdeme Torma Zsófia válogatott leveleinek kiadása is.⁷⁷ *Vincze Zoltán* nem volt ugyan (mert nem lehetett) gyakorló archeológus, de tudománytörténeti kutatásaival sokat tett az erdélyi régészet múltjának feltárása érdekében; több évtizedes, kitartó munkájának megkoronázása Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájáról írt nagyszabású monográfiája.⁷⁸ *Emödi Jánost* a barlangi régészet egyik hazai úttörőjeként és a bihari tájak régészeti és történelmi emlékeinek mentőjeként, kutatójaként tartjuk számon. Intézményes háttér nélkül, saját szorgalmának, kitartásának eredményeként igen gazdag életművet tudhat magáénak; egyedül vagy társ-szerzőkkel írt rendkívül változatos tematikájú munkáiban mindenekelőtt a kőkorszaktól az újkorig terjedő évezredek tárgyi emlékeit kutatta, vizsgálta.⁷⁹

74 A hivatkozott méltatásokon kívül lásd még Bader Tibor, T. Bíró Katalin: Elhunyt Ivan Ordentlich (1934. 11. 18. – 2011. 10. 01). *Archeometriai Műhely* 2012/4. 294–295. p.; Bader Tibor: Ivan Ordentlich tudományos munkássága (Uo., Appendix); Hágó Attila Nándor, Romát Sándor: In memoriam dr. Németi János (1939–2020). *Nagykárolyi Anzikszt*, 2020. 11. 10.

75 D[ávid] Gy[ula]: *Nánási Zoltán*. RMIL, IV. kötet (főszerk. Dávid Gyula), Bukarest–Kolozsvár, 2002, 119–120. p.

76 Gyulai Pál. RMIL, II. kötet (főszerk. Balogh Edgár), Bukarest, 1991, 150–151. p.; lásd még a 63. jegyzetet is.

77 Lásd a 13. jegyzetet.

78 Vincze Zoltán: i. m. (fentebb, 8. jegyzet); a könyvről lásd Petruț Dávid (*Acta Musei Napocensis*, 51/I. 2014, 225–228. p.) és László Attila (*Archaeologiai Értesítő*, 143. 2018, 273–282. p.) recenzióját is. Lásd még László Attila: In memoriam Vincze Zoltán (1940–2018). *Dolgozatok ÚS, XII–XIII (XXII–XXIII)*, 2018–2018. (2021) 7–10. p.

79 Lásd: Emödi János tudományos közleményei. In Katócz Zoltán, Emödi András, Lakatos Attila (szerk.): *Kőbe zárt történelem. Tanulmányok Emödi János 80. születésnapjára*. Nagyvárad, 2021, 9–13. p.

Az újabb évtizednyi „szünet” után, az 1950-es években született és a 70-es évek végén, a 80-as évek elején, a rossz emlékü Ceaușescu-érában pályára lépő és már fogyatkozni kezdő derékhadat a történelmi körülményekből adódóan nem seregnyi régész, hanem csak néhány magányos katona képviseli. Közülük néhai *Bajusz István* (1954–2021)⁸⁰ kolozsvári egyetemi tanár, az erdélyi magyar régészeket tömörítő Pósta Béla Egyesület elnöke, a római kor jeles kutatója, valamint a bukaresti egyetemen oktató *Lukács Antal* (1954–)⁸¹, a középkori régészet művelője és *Cihó Miron* egyiptológus (1956–)⁸² szerepel az enciklopédiában. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkozhatnánk, megjegyezzük, hogy az immár kortárs régészek – köztük az előbbieken említett magyar szakemberek – méltatásának általában már több figyelmet szenteltek a szócikkek szerzői, mint az elődöknek, ami bizonyára a már fennálló közvetlen ismerettséggel, személyes kapcsolatokkal is magyarázható, s ez az észrevétel érvényes a később pályára lépő, mai közép- és fiatal régészemzedék tagjainak az enciklopédiában való bemutatására is. Ezért is meglepő, hogy a fentebb tárgyalt generáció képviselői közül méltatlanul kimaradt *Székely Zsolt* (1954–), a BBTE Sepsiszentgyörgyi Tagozatának tanára, aki főképpen a DK erdélyi bronzkor kutatásával és édesapja, Székely Zoltán életművének ápolásával szerzett érdemeket,⁸³ továbbá a pályáját a Székelykeresztúri Múzeumban kezdő, 1989-től a budapesti Régészeti Intézetben tevékenykedő, de továbbra is főképpen Erdély középkori régészetével, településtörténetével foglalkozó *Benkő Elek* akadémikus (1954–),⁸⁴ valamint a sorainkból nemrég eltávozott, az őskori régészet és a háromszéki műemlékvédelem területén munkálkodó sepsiszentgyörgyi *Bartók Botond* (1952–2019).⁸⁵

Az erdélyi magyar archeológia „feltámadását” – ha szabad ezt a kifejezést használni – a múlt század utolsó három évtizedében született

80 Enciclopedia 2021, I. kötet. 119–120. p. (Hegedüs Nicoleta). Bajusz István 2021. április 28-án hunyt el, amit az enciklopédiában természetesen nem tüntethettek fel. Az Ó emlékének szentelték a *Marisia* c. régészeti kiadvány (Marosvásárhely) 3. 2021. kötetét.

81 Enciclopedia 2021, III. kötet. 69. p. (Marian Coman)

82 Uo. I. kötet. 511–512. p. (Daniela Zaharia)

83 Lásd az 57. jegyzetet. Lásd még [Ianculescu] Cs[illa]: Székely Zsolt. RMIL, V/1. kötet (főszerk. Dávid Gyula), Bukarest–Kolozsvár, 2010. 435. p.

84 Lásd pl. egyik legutóbbi összefoglaló munkáját, Benkő Elek: *A középkori Székelyföld, I–II.*, Budapest, 2012, 863. p.

85 Bartók Botond (1952–2019). Nekrológ. *Acta Siculica*, 2018–2019, 471–472. p.

és tanulmányait már a rendszerváltás utáni szabadabb légkörben folytató fiatal régészek valóságos hadának fellépése jelzi. Az enciklopédia egyik szembetűnő hiányossága, hogy ebből a népes (ásatásokban, publikációkban, kiállítás- és konferencia-szervezésben, oktatásban kimutatható) kiváló eredményeket felmutató generációból mindössze néhányan szerepelnek benne: *Gindele Róbert* (1973–)⁸⁶ és *Szőcs Péter Levente* (1974–)⁸⁷, a szatmári múzeum régészei, *Molnár-Kovács Zsolt* (1976–)⁸⁸ és *Petruț Dávid* (1984–)⁸⁹, a BBTE magyar tagozatának oktatói, a Magyar Történelmi Intézet munkatársai, *Gáll Erwin* (1977–)⁹⁰, a bukaresti „Vasile Pârvan” Régészeti Intézet kutatója, *Bereczki Sándor* (1980–)⁹¹ a marosvásárhelyi múzeum tudományos munkatársa, és még megemlíthetnénk itt a fiatalon elhunyt kiváló temesvári őskoros régész, *Szentmiklosi Alexandru* (1971–2019)⁹² és a dévai múzeumban tevékenykedő *Bodó Cristina* (1976–)⁹³ nevét is.

Meg sem kísérelem, hogy bemutassam a méltánytalanul mellőzöttek teljes névsorát, azt pedig még kevésbé, hogy külön-külön értékeljem érdemeiket, hisz idézhetném a Pósta Béla Egyesület szinte teljes levelezőlistáját, vagy a *Dolgozatok* új sorozata eddig megjelent kötetének (I–XIII) munkatársait, de akár válogathatnék (életkor alapján) a Romániai Régészek Jegyzékében szereplő mintegy 70 magyar nemzetiségű régész közül is.⁹⁴ Többségük már tudományos fokozattal (PhD) rendelkezik vagy doktori értekezésének megvédése előtt áll, nevük mögött könyvek, tanulmányok sorakoznak.⁹⁵ Külön kiemelendő, hogy

86 Enciclopedia 2021, II. kötet. 314–315. p. (Claudiu-Petru Porumbăceanu)

87 Uo. V. kötet. 187–188. p. (Claudiu-Petru Porumbăceanu)

88 Uo. III. kötet. 279–280. p. (Hegedüs Nicoleta)

89 Uo. IV. kötet. 169. p. (Hegedüs Nicoleta)

90 Uo. II. kötet. 261–262. p. (Adrian Ioniță)

91 Uo. I. kötet. 222. p. (Simon Zsolt)

92 Uo. V. kötet. 186. p. (Dumitru Tomoni)

93 Uo. I. kötet. 273–274. p. (Daniel I. Iancu)

94 http://acera.cimec.ro/RegistruLor_Arheologilor. Ministerul Culturii. Sistemul de Administrare a Cercetărilor Arheologice din România. A jegyzékben 994 régész szerepel (2022. 08. 11.), három kategóriába sorolva: kezdő, specialista, szakértő (debutant, specialist, expert). A magyar nemzetiségűek majdnem 2/3-a az utóbbi két kategóriába tartozik.

95 Hogy ne csak az általánosságoknál maradjunk, az ismertebbek közül – munkahelyük/illetőségük szerint csoportosítva – megemlíteném Alföldi Ágnes, Csók Zsolt, Demjén Andrea, Dobos Alpár, Nagy József Gábor, Urák Malvinka (Kolozsvar, Történelmi Múzeum), Radu Lupescu (Sapientia Magyar Tudományegyetem, Kolozsvar), Gyurka Orsolya (BBTE, Kolozsvar), Lakatos Attila, Katócz Zoltán (Kőrösvideki Múzeum, Nagyvárad), Hágó Attila Nándor (Nagykarolyi Múzeum),

a hagyományosnak mondható őskori és római provinciális régészet mellett ennek a generációnak a képviselői már bátran foglalkoz(hat)nak a korábban elhanyagolt, sőt tabunak számító honfoglaláskori és a magyar vonatkozású középkori régészeti emlékek, építészeti örökség kutatásával is.

Bizonyos vagyok benne – már csak azért is, mert jól ismerem a mű fő kezdeményezőjét és gondozóját –, hogy nem „előre megfontolt”, szándékos (mondjuk ki: nemzetiségi alapon történt) kirekesztésről van szó, hanem szervezési-szerkesztési hiányosságról, tájékozatlanságról. Mint előadásom elején is megjegyeztem, az enciklopédia megtervezésébe, kivitelezésébe nem vontak be magyar intézményeket, tudománytörténetben jártas és a mai kutatói hálózatot is ismerő szakembereket; ennek tulajdonítható, hogy sokan méltatlanul kimaradtak a könyv lapjairól. Azt is láthattuk, hogy a szócikkek összeállításában nem mindig követték az eredetileg kitűzött egységes alapelveket, megírásokat sokszor olyanokra bízta, akik erre alkalmatlannak bizonyultak, ezzel magyarázhatók az életpályák bemutatásában tapasztalható aránytalanságok. Megjegyzendő, hogy ezek az észrevételek nemcsak a magyar kutatókra vonatkozóan, hanem általánosabban is érvényesek.

Az enciklopédia szerkesztői maguk is tudatában vannak a mű hiányosságainak.⁹⁶ Mint írják, a szócikkek összeállításához felhasználták a szakirodalomban és az interneten fellelhető adatokat, élő személyek esetében pedig az érdekelték által személyesen beküldött információkat is. A koordinátorok a szerzők figyelmébe ajánlották ugyan, hogy ellenőrizzék a begyűjtött életrajzi és bibliográfiai adatok hitelességét, illetve javaslatot tettek a szócikkek szerkezetileg egységes kidolgozására, azonban a beküldött szövegek felülvizsgálására nem került sor.

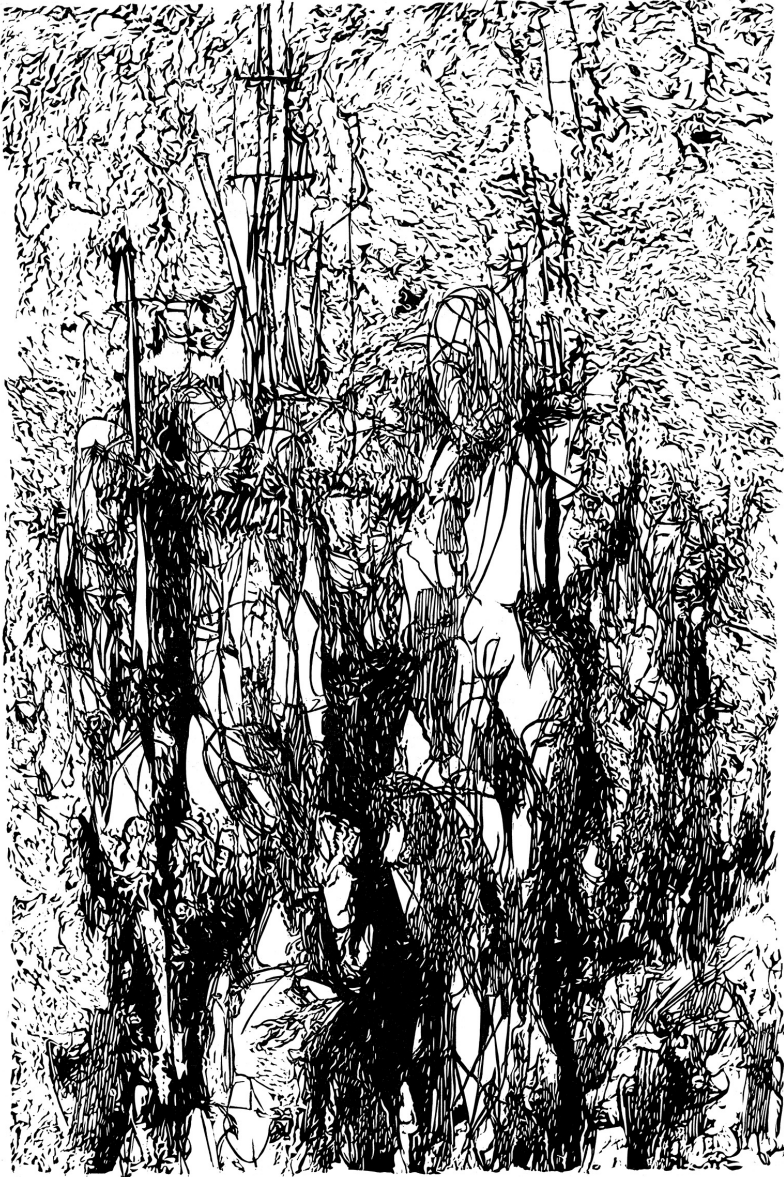
Gál Szilárd Sándor, Györfi Zalán, László Keve, Németh E. Rita, Pánczél Szilamér, Rezi Botond, Sidó Katalin, Sós Zoltán (Marosvásárhelyi Múzeum), Bordi Zsigmond Lóránd, Sztáncsuj Sándor József, Bajusz Mátyás (Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum), Puskás József (Sepsiszentgyörgy, Keleti-Kárpátok Múzeuma), Nyárádi Zsolt, Sófalvi András (Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum), Botár Zoltán, Darvas Lóránd, Kelemen Imola (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda), Kőrösfői Zsolt (Székelykeresztúri Múzeum/Jósa András Múzeum, Nyíregyháza), T. Szabó Csaba (Nagyszebeni „Lucian Blaga” Tudományegyetem/Szegedi Tudományegyetem), Daróczi Tibor-Tamás (jelenleg: Aarhus University, Dánia) nevét.

96 Lásd Enciclopedia 2021, I. kötet. XI–XII. p.

Számos (különösen régebben élt vagy kevésbé ismert) személyiség esetében nem volt lehetséges minden életrajzi elem és publikáció számbavétele, de úgy tűnik, egyes szerzők nem is törekedtek erre, és sokszor egyszerűen elmulasztották felkutatni azokat. (Ami az irodalmi munkásságot illeti, a szerkesztők eredeti szándéka szerint fel kellett volna tüntetni minden szerzői és társszerzői kötetet, valamint kiadás-gondozást, és a tanulmányok, cikkek közül is a fontosabb, terjedelme-sebb írásokat.) Mint megjegyzik, ők sem ringatják magukat abban az illúzióban, hogy az enciklopédia köteteibe sikerült volna bevenniük minden arra érdemes, a történelem, a régészet és a rokon szakterületeken tevékenykedő személyt. Ennek okát a vállalkozás méreteiben, a rendelkezésre álló idő rövidségében és nem utolsósorban a világvárvány miatti, a dokumentációt és a munkatársak közötti kommunikációt akadályozó korlátozásokban látják. További nehézséget okozott a szócikkek szerzőinek a felkészülés, szakmai tapasztalat és összegező készség tekintetében is igen változatos (a szerkesztők szavaival „mozaikos”) összetétele, ami az életpályákat bemutató szövegek közötti jelentős egyenetlenségekhez, aránytalanságokhoz vezetett. Mindez – legalább részben – elkerülhető lett volna, ha több idő jut a szerkesztői munka, a végső simítások elvégzésére, ám sürgetett a határidő, sietniük kellett, nehogy elveszítsék a finanszírozást és abba a hibába essenek, hogy – Shakespeare szavaival élve – „a jobbra törekedvén, gyakorta elrontjuk azt, ami jó” („Striving to better, oft we mar what’s well”, *King Lear*).

A könyv gondozóiban megvan a hajlandóság, hogy pótolják az enciklopédia hiányosságait; azt tervezik, hogy elkészítik és csokorba gyűjtik a mellőzött történészek, régészek szócikkeit, a méltatásokat pedig közlésteszik az Akadémia kiadványaiban.⁹⁷ Remélem, hogy szerény írásommal, jó szándékú észrevételeimmal, amelyeket az enciklopédia szerkesztőivel is igyekszem megosztani, magam is hozzájárulhatok az erdélyi magyar régészet és ókortudomány jobb megismer(tet)éséhez.

97 Victor Spinei akadémikus szíves közlése.

*Özönvíz II., 2021
(43 x 28,5 cm, linómetszet)*